

DE TROTSKISTISCHE BEWEGING IN NEDERLAND

— Geschiedenis van de eerste generatie¹

Bart van der Steen

In 1938 werd op een clandestiene bijeenkomst in Parijs de Vierde Internationale opgericht. Haar aanhang bestond uit groepen van oppositionele communisten; zij verwierpen het stalinisme en oriënteerden zich in plaats daarvan op Trotsky. De gebeurtenis vormde het begin van het trotskisme als internationale georganiseerde beweging.

Het trotskisme is sindsdien vrijwel continu vertegenwoordigd geweest binnen de Nederlandse arbeidersbeweging. Hoewel haar aanhang en invloed altijd erg klein is gebleven vormt zij een interessant studieonderwerp. Het trotskisme kent een lange traditie in Nederland. Zowel de vraag waarom de beweging altijd is blijven bestaan als de vraag waarom zij nooit een invloedrijke positie heeft kunnen verwerven is belangrijk voor de linkse beweging in Nederland.

Er bestaat redelijk wat literatuur over de trotskistische beweging in Nederland. Naast wetenschappelijke studies over een aantal van haar organisaties zijn er enige biografieën en autobiografieën verschenen. Toch is een overzichtswerk tot op heden uitgebleven. Alleen de Amerikaanse historicus Robert J. Alexander heeft een kort overzicht gegeven in zijn standaardwerk over de internationale trotskistische beweging.² Alexander heeft vooral een politiek-organisatorische geschiedenis geschreven. Hij kon zich echter niet baseren op Nederlandstalige bronnen. Daarbij eindigt zijn verhaal in 1985, de periode daarna is nog niet beschreven.

De trotskistische beweging in Nederland omvat drie generaties; de eerste generatie ging zich eind jaren dertig op Trotsky oriënteren en bleef tot in de jaren zestig actief. De tweede generatie bestond uit studenten die door de studentenprotesten van de jaren zestig waren gevormd. De derde generatie bestaat eveneens uit studenten en is sinds de late jaren negentig actief. Door alledrie de generaties heen zijn er een aantal significante constanten in de partijcultuur te onderscheiden.

1 Ik dank Wim Bot en Clara van der Wel voor hun opmerkingen bij eerdere versies van dit artikel.

2 Robert J. Alexander, *International Trotskyism, 1929-1985. A documented analyses of the movement* (Duke University Press: Durham, 1991).

Door deze te beschrijven en te verklaren hoe deze constanten zich hebben kunnen handhaven zou een antwoord gegeven kunnen worden op de vraag waarom de trotskistische beweging in Nederland altijd zo klein is gebleven.

Dit artikel is deel van een tweeluik. In dit eerste deel wil ik de geschiedenis van de eerste generatie bespreken. Na een politiek-organisatorisch overzicht wil ik dieper ingaan op de partijcultuur van deze eerste generatie. In het volgend jaarboek zal ik ingegaan op de tweede en derde generatie trotskisten in Nederland. Voor dit eerste deel heb ik me vooral gebaseerd op bestaande literatuur. Voor de periode erna heb ik me gebaseerd op de publicaties van verschillende trotskistische groepen en interviews met (voormalige) actieve trotskisten.

ONTSTAAN VAN HET TROTSKISME

Het trotskisme komt voort uit de machtsstrijd die na Lenins dood in 1924 in de Sovjet-Unie ontbrandde. Het verloop van deze strijd is uitgebreid beschreven in de Trotsky-biografie van Isaac Deutscher en ook de studie van Alexander en Pierre Franks geschiedenis van de Vierde Internationale bieden een goed overzicht.³ Ik zal er daarom slechts kort op ingaan.

De strijd tussen Stalin en Trotsky ging vooral over de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie. Stalin bepleitte daarbij de consolidering van de macht van de communistische partij over Sovjet-Unie en de versterking van de internationale positie van de Sovjet-Unie. Trotsky daarentegen benadrukte het belang van buitenlandse revoluties en de sturende rol die de Sovjet-Unie bij het organiseren en doorvoeren hiervan moest spelen.

Zowel de strategisch sterkere positie van Stalin – hij had als secretaris-generaal van de communistische partij grote invloed op de samenstelling van het partijkader – als strategische fouten van Trotsky leidden ertoe dat Trotsky gemakkelijk kon worden uitgeschakeld. In 1928 werd Trotsky verbannen naar Alma Ata. Een jaar later moest hij de Sovjet-Unie gedwongen verlaten.

Vanaf het moment dat Stalin definitief de overhand kreeg in de machtsstrijd heeft Trotsky zich ingezet voor het organiseren van een oppositiegroep in de Russische communistische partij en in de buitenlandse communistische partijen. Trotsky bleef erg lang op het standpunt staan dat de communistische beweging van binnenuit hervormd moest worden. In de praktijk bleek hier vrijwel geen mogelijkheid toe. Zelf werd hij binnen de Russische communistische partij steeds verder geïsoleerd en zijn geestverwanten buiten Rusland werden vrijwel allemaal door de communistische partijen geroyeerd. Pas na het aan de macht komen van

3 Isaac Deutscher, *The Prophet Unarmed. Trotsky 1921-1929* (Oxford University Press: London, 1959); Alexander, *International Trotskyism*; Pierre Frank, *The Fourth International. The Long March of the Trotskyists* (Ink Links: London, 1979).

Hitler in 1933 gaf Trotsky zijn illusies op en begon hij zijn geestverwanten op te roepen zich onafhankelijk te organiseren. In een aantal landen was dit al gebeurd. In 1938 sloten de meeste van hen zich aan bij de Vierde Internationale.

TROTSKY EN HENK SNEEVLIET

In Nederland vond Trotsky aanvankelijk een bondgenoot in de door Henk Sneevliet geleide Revolutionair Socialistische Partij (RSP). Sneevliet (1888-1942) was een charismatisch man die zijn sporen had verdiend als revolutionair in Indonesië (1911-1917) en China (1921-1923), waar hij op last van Lenin persoonlijk heen was gestuurd om de oprichting van de communistische partij te begeleiden. Na een kort verblijf in Moskou keerde hij in 1924 definitief terug naar Nederland.⁴

De RSP – opgericht in 1929 – was een afsplitsing van de communistische partij. Ze had sterke banden met het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), een kleine maar radicale vakcentrale. De RSP zou nooit meer dan duizend leden tellen maar dankzij een ervaren en toegewijd kader had zij sterke wortels in een aantal arbeiderssteden. Zij had gemeenteraadsleden in onder andere Amsterdam, Rotterdam, Zaandam en Deventer.⁵ In 1933 werd Sneevliet zelfs kamerlid. In 1935 fuseerde de RSP met de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), een afsplitsing van de sociaal-democratische arbeiderspartij, om de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij (RSAP) te vormen.

Sneevliet en Trotsky kenden elkaar uit de tijd dat Sneevliet in Moskou had gewoond. Er bestaat een foto waarop Trotsky een toespraak van Sneevliet vertaalt, samen staan zij op het Rode Plein in Moskou.⁶ Sneevliet had grote bewondering voor Trotsky, die hij de Bronzen Jood noemde. Hij plaatste artikelen van hem in

4 Over Henk Sneevliet zijn twee biografiën verschenen: Fritjof Tichelmans, *Henk Sneevliet. Politieke biografie 1888-1942* (Van Gennep: Amsterdam, 1974) en Max Perthus, *Henk Sneevliet. Revolutionair Socialist in Azië en Europa* (Socialistische Uitgeverij Nijmegen: Nijmegen, 1976). Een uitgebreide literatuurlijst is opgenomen in Tichelmans bijdrage aan het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, te lezen op www.iisg.nl/bwsa.

5 Voor de geschiedenis van de RSP zie Perthus, *Voor Vrijheid en Socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet herdenkingscomité* (Gramo: Rotterdam, 1953); Herman Pieterse, "Tussen NAS en Komintern. Ontwikkeling en aanhang van SP, RSP, OSP, RSAP 1918-1940" in M. Eekman en H. Pieterse, *Linkssocialisme tussen de Wereldoorlogen. Twee studies* (Stichting beheer IISG: Amsterdam, 1987); Henk Smeets en Dick de Winter (red.) *Wij moesten door...* (Sneevliet Herdenkingscomité: Ridderkerk 2002). Voor literatuur over de belangrijkste kaderleden zie ook noot 25-30 en 35-36 in Bart van der Steen, *Henk Sneevliet. Leider van de RSP* [scriptie, 2006].

6 Sal Santen, *Sneevliet, Rebel* (Arbeiderspers: Amsterdam, 1971).

zijn partijkrant en zette zich ten tijde van zijn verbanning in voor politiek asiel in Nederland.⁷

Toch was het niet zo dat Sneevliet Trotsky blind volgde. Zo had Sneevliet de RSP opgericht in de periode dat Trotsky nog pleitte voor oppositie binnen de communistische beweging. Ook over andere politieke kwesties liepen de meningen sterk uiteen. Trotsky keurde de hechte samenwerking van de RSP met het NAS af omdat het NAS te weinig arbeidersaanhang had. In plaats daarvan vond hij dat de partij zich moest oriënteren op de veel grotere sociaal-democratische vakcentrale, het nvv.⁸ Ook over de Spaanse burgeroorlog bestonden meningsverschillen. De RSP voelde zich verbonden met de Partido Obrero d'Unificación Marxista (POUM), een linkscommunistische partij met sterke wortels in Catalonië. Zij zamelde geld in voor wapens voor de POUM en stuurde zelfs enige kaderleden naar Spanje om te vechten in haar militias.⁹ Trotsky echter vond de POUM te regionaal en steunde zelfs de oprichting van een aparte sectie van de Vierde Internationale in Spanje. Een persoonlijke verwijdering trad ten slotte op doordat de GPOE-agent Mark Sborowski wist door te dringen tot de kring van intimi van Trotsky's in Parijs woonachtige zoon Leon Sedow. Via Sedow wist Sborowski Sneevliet bij Trotsky in een kwaad daglicht te zetten.¹⁰

Een definitieve breuk ontstond toen de RSAP besloot zich niet aan te sluiten bij de Vierde Internationale. De politieke reden hiervoor was dat de RSAP het programma van de Vierde Internationale te eng vond en haar basis in de arbeidersbeweging te smal – de Vierde Internationale bestond uitsluitend uit zeer kleine trotskistische organisaties. De historicus Wim Bot heeft er echter op gewezen dat de persoonlijke betrekkingen tussen Trotsky en Sneevliet inmiddels tot een dieptepunt waren bekoeld. In brieven en artikelen trok Trotsky zelfs Sneevliets oprechtheid als revolutionair in twijfel. Zo schreef hij 'Kan men ook maar één ogenblik geloven dat in het geval van een oorlog, met Holland's deelname, Sneevliet in staat zal zijn tot een revolutionaire houding? Alleen een blinde zou dit kunnen geloven.'¹¹ In hetzelfde jaar besloot een kleine groep jongeren zich los te maken van de RSAP en de Groep Bolsjewiki-Leninisten (GBL) op te richten. De

7 Perthus, *Henk Sneevliet*, 337-339.

8 Zie voor deze discussie ook Van der Steen, *Henk Sneevliet*, 22-24.

9 Hans Dankkaart e.a., *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog 1936-1939* (Van Gennep: Amsterdam, 1986); Martin Schouten, *Voor de oorlog. Herinneringen aan de jaren '30* (De bezige bij: Amsterdam, 1982), 204-205; Friso Endt, 'Spanjestrider' in Smeets, *Wij moesten door...*, 51-58.

10 De GPOE was de naam van de Russische geheime dienst en de voorloper van de KGB. Tichelman, *Henk Sneevliet*, 91-92; George Vereeken, *The GPU in the Trotskyist Movement* (New Park Publishers: New York, 1976).

11 Geciteerd in Wim Bot, *Tegen fascisme, kapitalisme en oorlog. Het Marx-Lenin-Luxemburgfront, juli 1940 – april 1942* (Syndikaat: Amsterdam, 1983), 3.

groep werd lid van de Vierde Internationale en was de eerste trotskistische groep in Nederland.

Sneevliet noch de RSAP zijn dus ooit officieel trotskistisch geweest. Toch hebben trotskisten hen vaak tot hun groep gerekend. Alexander besteedde de helft van zijn hoofdstuk aan Sneevliet en de RSAP. Pierre Frank rekende Sneevliet zelfs tot de groep van 'hen die stierven opdat de Vierde Internationale zou kunnen leven'.¹² Dat had alles te maken met de oorlog. Want anders dan Trotsky voorspelde, namen Sneevliet en zijn medestanders wel degelijk een revolutionaire houding aan tijdens de bezetting. Zij vormden de illegale verzetsgroep Marx-Lenin-Luxemburg Front (MLL-Front). In het begin van 1942 werden Sneevliet en tien van zijn medestanders opgepakt en in Amersfoort gefusilleerd. Het MLL-Front hield hierna op te bestaan.¹³

De jongeren die hierna de trotskistische verzetsorganisatie Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM) oprichtten en deze na de oorlog omvormden tot de Revolutionair Communistische Partij (RCP) waren allemaal gevormd in de jeugdbeweging van de RSAP. Zij hadden de leiders van het MLL-Front persoonlijk gekend. Voor hen was de oorlog een vormende ervaring geweest, het verlies van de oudere generatie was bijzonder traumatisch.

Een tweede reden was dat de RSP/RSAP achteraf gezien de meest succesvolle revolutionair-socialistische partij is geweest die Nederland ooit gekend heeft. Ze vaardigde gemeenteraadsleden af en zelfs eenmaal een kamerlid. Sneevliet – volgens de anarchistische schrijver Anton Constandse 'een van de weinige Nederlandse revolutionairen van mondiale betekenis'¹⁴ – was een nationale bekendheid. Latere revolutionair-socialistische organisaties hebben nooit meer zo'n omvang kunnen bereiken.

DE EERSTE GENERATIE

De Groep van Bolsjewiki-Leninisten

De eerste generatie trotskisten bestond uit een groep van twintig tot veertig jongeren. Een deel van hen richtte in 1938 de Groep van Bolsjewiki-Leninisten (GBL) op. De rest bleef actief in de RSAP.¹⁵

¹² Frank, *Fourth International*, 160.

¹³ Bot, *Tegen fascisme, kapitalisme en oorlog*.

¹⁴ Anton Constandse, 'woord vooraf' in Santen, *Adiós Companeros! Politieke herinneringen* (Wetenschappelijke Uitgeverij: Amsterdam, 1974), 15-30, 15.

¹⁵ Over de GBL zijn geen afzonderlijke studies verschenen, er is ook geen archief nagelaten. Pieter Jan Mol gaat uitgebreid in op haar geschiedenis in zijn scriptie *De trotskistische beweging in Nederland, 1938-1945*. Daarnaast komt de GBL ter sprake in de herinneringen van drie

De GBL werd opgericht door een handvol jongeren onder leiding van Herman Peters. Peters was een Rotterdamse constructiebouwer die wegens een arbeidsongeval was afgekeurd, hij was van een steiger gevallen. ‘Hij had een hele sleuf in zijn hoofd’, herinnerde oud-lid Peter Drenth zich later. ‘[Hij] was verkeerd terechtgekomen – op een balk of zo.’¹⁶ Na het RSAP-congres van 1937 was Peters met negen anderen de partij uitgezet wegens fractievorming. Met een aantal van hen richtte hij de GBL op. Later zouden zich ook een aantal jongeren uit Den Haag en Amsterdam bij de groep aansluiten.¹⁷

De breuk met de RSAP was voor velen een aangrijpende gebeurtenis. De RSAP was een kleine maar hechte partij en de meeste GBL’ers hadden nauwe banden met de leiders van deze partij. Zo was Andries Dolleman, die in Den Haag de drijvende kracht was achter de GBL, de zoon van de plaatselijke RSAP-voorman Willem Dolleman. Sal Santen, die de groep in Amsterdam leidde, was de schoonzoon van Sneevliet. Op het persoonlijk vlak stonden deze mensen elkaar zeer na. Op het politieke vlak bestonden er echter grote meningsverschillen, die fel werden verwoord. Het bracht deze mensen, die van en voor de politiek leefden, in een bijzonder moeilijk parket.

In *Sneevliet, Rebel* schreef Santen over zijn breuk met Sneevliet:

‘Eigenlijk is het laf om die brief bij oom Henk in de bus te gooien, hield ik mezelf voor. Opnieuw liep ik een blokje rond, slikkend van de spanning die ik zelfs boven in mijn armen voelde en mijn lopen iets schokkerigs gaf als ik het huis naderde.

Oom Henk was er zelf. Hij had zijn wekelijks kaartavondje met abonnee-stemteevree, de partijvoorzitter van Amsterdam.

“Waarom ga je niet zitten jong? En doe je jas uit,” zei tante Mien toen ik in de kamer stond, wachtend op een gelegenheid om de brief af te geven.

Maar ik bleef staan.

“Is er zo’n haast bij?” Verbaasd keek oom Henk over zijn schouder naar mij, scheurde toen de envelop open. Las. Sloot zijn ogen. En zei niets.

“Wat is er Henk?”

Hij draaide zich weer om naar mij, zei met schorre stem: “Je kan nu gaan. We praten er nog over.”¹⁸

oud-leden van de groep: Karel ten Haaf, *In de geest van Oktober. Het verhaal van Peter Drenth* (Passage: Groningen, 1999), Andries Dolleman, ‘Het Huis’ in *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* nr. 27 (1992) en Santen, *Sneevliet, Rebel*.

¹⁶ Ten Haaf, *In de geest van Oktober*, 43.

¹⁷ Mol, *De trotskistische beweging*, 24.

¹⁸ Santen, *Sneevliet, Rebel*, 47-48.

Over het ledental van de GBL is geen eenduidige informatie voorhanden. Volgens Gerrit de Wilde, oud-lid van de GBL, bestond de groep uit 'niet meer dan een man of vijftig'. Peter Drenth heeft het zelfs over nog minder, volgens hem had de groep niet meer dan vijftientig leden. Pieter Jan Mol, die een geschiedenis schreef van de trotskistische beweging in Nederland tussen 1938 en 1945, wijst er op dat er slechts veertien jongeren uit de RSAP stapten in verband met het conflict tussen Sneevliet en Trotsky. Dat de groep later nog sterk gegroeid is, is niet waarschijnlijk. Drenths schatting is daarom de meest plausibele.¹⁹

De belangrijkste afdelingen bevonden zich in Rotterdam, Den Haag en Amsterdam. De leiding van de GBL werd gevormd door Peters en Gerrit de Wilde. Volgens Drenth was Peters 'zo'n beetje de ideologische man ... Gerrit de Wilde regelde meer de praktische zaken – zij vormden met zijn tweeën de redactie van *De enige weg* [het orgaan van de groep], en dus de leiding van de GBL.'²⁰

In Den Haag waren Andries Dolleman, Wout Tieleman en Peter Drenth belangrijke figuren. Peter Drenth was opgeleid als timmerman. Zijn ouders kwamen uit Duitsland en waren betrokken socialisten. Hij en zijn broer Herman werden beiden lid van de GBL.²¹ Peter had in Groningen en Den Haag gewoond en had zelfs een tijd in Duitsland gewerkt om het nazi-regime met eigen ogen te onderzoeken. Peter was een van de weinige arbeidersleden van de GBL. In zijn herinneringen, opgetekend door Karel ten Haaf, komt hij naar voren als een nuchtere, standvastige en levenslustige man.

In Amsterdam trad Sal Santen op de voorgrond. Santen kwam uit een joods proletarisch gezin, zijn vader was schoenmaker en sociaal-democraat. Santen beet zich vast in de politiek en was een prinzipiënreiter; vastberaden en redelijk 'hard' tegenover zijn omgeving. In zijn herinneringen legde hij later vooral de nadruk op zijn eigen onzekerheid. Hij had al vroeg in zijn leven last van psychische problemen en stond vanaf 1940 regelmatig onder psychiatrische behandeling.²² Allemaal zouden ze tot ver na de oorlog actief blijven binnen de trotskistische beweging.

Een notoire randfiguur binnen de trotskistische beweging was de joodse socialist Barend Luteraan. Luteraan was al voor de eeuwwisseling actief geworden in de socialistische beweging. Hij was zijn loopbaan begonnen in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) maar verliet deze al snel na een aantal politieke

19 Igor Cornelissen, 'PALVU. En daar stonden ze te vergelijken hoe grijs hun haren geworden waren' in *Vrij Nederland* 3-11-1979; Ten Haaf, *In de geest van Oktober*; Mol, *De trotskistische beweging*.

20 Ten Haaf, *In de geest van Oktober*.

21 Voor Herman Drenth zie Roel Wuijter, 'Herinneringen aan Herman Drenth' in *Solidariteit* nr. 97 [solidariteit.nl].

22 Voor Sal Santen zie Ruud Keurentjes, *Sal Santen. Van revolutionair tot schrijver* [scriptie, 1981]; Marcel Menting, *Verslonden door de revolutie. Het politieke leven van Sal Santen (1915-1998)* [scriptie, 2007].

en persoonlijke conflicten. Hij zwierf vervolgens lange tijd door het land, verbleef enige tijd in Engeland en vestigde zich uiteindelijk weer in Nederland. Hij werd lid van talloze links-radicalen organisaties maar moest deze door zijn eigengereidheid telkens weer met ruzie verlaten. Mol noemde Luteraan 'een zeer eigenzinnig man' die 'niets voelde voor het verlies van zijn politieke onafhankelijkheid'.²³ Tot aan zijn dood in 1970, bleef hij zich, vergezeld van kleine groepjes volgelingen, aan de rand van het Nederlands trotskisme bewegen.²⁴

In haar doelstellingen baseerde de GBL zich op Trotskys *overgangsprogram*. Volgens de GBL was het proletariaat strijdbaarder dan ooit maar ontbrak het haar aan leiding. De sociaal-democraten hadden het socialistische ideaal afgezworen, terwijl de communisten een socialisme aanhingen dat volkomen was geperverteerd. De verwording van de proletarische leiding was volgens de groep op haar beurt weer een gevolg van de ideologische crisis van het socialisme. De taak van de GBL was daarom 'collectieve arbeid aan een actie-program' en 'het bouwen van een kader' 'dat in staat is de massabeweging in de revolutie te begrijpen en de stuwende kracht daarvan te worden'.²⁵

Voor het vormen van een kader was scholing en studie noodzakelijk. De belangrijkste activiteiten van de groep bestonden daarom uit het uitgeven van haar tweewekelijkse krant, *De enige weg*, en het lezen en bediscussiëren van Trotskys werk. De inhoud van de krant en de discussies binnen de groep hadden voornamelijk een abstract en principieel karakter. Het was duidelijk dat de groep zeer geïsoleerd was en weinig binding had met arbeiders.

Weliswaar had men in haar oprichtingsverklaring gesteld dat 'binding met de massa' essentieel was voor de vorming van een kader en dat deze binding tot stand moest komen door actief te zijn in de vakbond, maar in de praktijk kwam hiervan slechts weinig terecht. De meeste jongeren waren werkloos en daar kwam nog eens bij dat bekende revolutionairen niet werden toegelaten tot de sociaal-democratische vakcentrale. De groep beperkte zich in de praktijk dus tot studie en discussie.

Andries Dolleman heeft in zijn herinneringen een goed beeld gegeven van hoe het interne leven van de organisatie eruitzag. Regelmatig kwam men samen in het huis van zijn vader. Daar werd dan tot diep in de nacht gediscussieerd: 'Heftig kon Harry [Combrink] betogen met zijn wat schorre stem. Tussenstandpunten accepteerde hij niet en zijn enthousiasme was grenzeloos. Theo [Jansen], zijn boezemvriend in die dagen, was een tegengestelde persoonlijkheid. Hij was de rust zelve. Hij kon, terwijl de debatten fel oplaaiden rustig in de bank gedoken zitten.

23 Mol, *Trotskistische beweging*, 24.

24 Dennis Bos, *Vele woningen, maar nergens een thuis. Barend Luteraan (1878-1970)* (Het Spinhuis: Amsterdam, 1996).

25 *De enige weg*, 18-2-1938.

Dan las hij een krant of een boek, zette inmiddels de nieuwsberichten van een of ander buitenlands radiostation zacht aan en was ook nog in staat de gesprekken op de voet te volgen. Met de hem alleen eigen rust onderbrak hij als hij dat nodig vond zijn tomeloze vriend met een van kennis getuigend tegenargument. Daarna dook hij weer in zijn literatuur.²⁶

In de korte tijd dat de GBL bestond wist zij enige organisatorische vooruitgang te boeken. Na iets meer dan een jaar was men in staat de krant te vergroten van vier naar acht pagina's, wat erop wijst dat de groep over enige fondsen beschikte. In 1939 besloot men in Zuid-Holland deel te nemen aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten. Over de verkiezingscampagne is weinig bekend maar de GBL wist in totaal 644 stemmen te trekken, 0,06%. Al met al was dit een opvallend resultaat. Want hoewel het duidelijk was de groep in electoraal opzicht niets voorstelde, geeft de uitslag wel een idee van de omvang van haar achterban. En die was meer dan tien keer zo groot als de groep zelf.

Niettemin was de uitslag een teleurstelling. Kort erna kreeg de groep een nieuwe klap te verduren, De Wilde keerde de groep de rug toe. De journalist Igor Cornelissen heeft gepoogd de oorzaak van dit conflict te achterhalen. 'Peters had een artikel geschreven over Rosa Luxemburg waarmee De Wilde het niet eens was. Toen het artikel toch werd geplaatst, bedankte De Wilde voor de beweging.'²⁷ Daarna ging het met de groep steeds verder bergafwaarts.

Toen Nederland op 4 mei 1940 werd binnengevallen door Nazi-Duitsland ging de GBL direct ondergronds. Ze veranderde haar naam in Bond van Communisten en hernoemde haar krant tot *De Communist*. De krant verscheen echter steeds minder regelmatig en de groep ontplooide vrijwel geen activiteiten. Voor een deel was dit te wijten aan de bekendheid van haar leiding, het maakte hen ongeschikt voor clandestien werk. Misschien heeft ook het wegvallen van De Wilde, de organisatorische kracht achter de GBL, een rol gespeeld. Onder de leden leidde het echter tot grote frustratie. Sal Santen herinnerde zich: 'Wat kocht je ervoor, het gelijk aan je kant te hebben als je er niets mee deed? Neem nou ons groepje [de Bond van Communisten]. Dat was bij de Vierde Internationale aangesloten. ... Maar terwijl de RSAP actief was als MLL-front, draaiden wij in een kringetje om onszelf. Zou het niet verstandiger zijn naar de RSAP terug te keren?'²⁸

Een handvol leden stapte inderdaad over. Toen Peters in juli 1941 werd opgepakt hield de Bond feitelijk op te bestaan. Peters overleefde de oorlog niet. Hij werd vermoord in Kamp Amersfoort. Jaren later kon Drenth hem nog voor de geest halen: 'Hij kon ellenlange discussies voeren over allerlei theoretische proble-

26 Dolleman, 'Het huis', 25-6.

27 Cornelissen, 'PALVU'.

28 Santen, *Sneevliet, Rebel*, 65.

men – over twee korrels suiker, dat die niet gelijk waren: we zien ze wel bijna niet, maar elke korrel heeft zijn eigen leven en zijn eigen structuur ... Daar kon hij heel lang over doorgaan, maar ‘het was een verschrikkelijk aardige man’.²⁹

Actief in het Marx-Lenin-Luxemburg-Front

Evenals de GBL ging de RSAP direct ondergronds. Ze hernoemde zich tot MLL-Front. Voor de oorlog had men hiervoor al de nodige voorbereidingen getroffen. De partij werd omgevormd tot een clandestiene organisatie waarin slechts ‘betrouwbare’ leden werden opgenomen. De organisatie bestond uit ‘cellen’ van vijf man, waarvan slechts de leider contact op mocht nemen met de leiding. Een drukker werd gevonden die bereid was illegaal materiaal te drukken. Het MLL-Front was een van de eerste organisaties die in het eerste jaar van de bezetting een verzetskrant uitgaf. *Spartacus* verscheen in een oplage van 3000 stuks. Daarnaast verspreidde de groep een groot aantal pamfletten en plakstroken, een jongerenkrant en de zogenaamde *brieven aan sociaal-democraten*.

Het MLL-Front zag de Tweede Wereldoorlog als een imperialistisch conflict waaraan de geallieerden evenveel schuld hadden als de nazi's. Ze keerde zich zowel tegen het fascisme als tegen het kapitalisme. Men noemde zichzelf in dat verband ook wel het Derde Front.

Voor de GBL'ers was de terugkeer naar het MLL-Front een moeilijk proces. Voor hen voelde de beslissing als een stap terug. De leiding van het MLL-Front had op haar beurt twijfel aan de politieke onbetrouwbaarheid van de GBL'ers. De scheuring had de verhoudingen onder druk gezet. Niet iedereen werd als lid aangenomen. Drenth werd pas na bemiddeling van een ander lid geaccepteerd. Santen werd zelfs geweigerd.³⁰

De GBL'ers die wel werden geaccepteerd, werden echter direct ingezet voor het organisatiewerk. Dat bestond voor het grootste deel uit het verspreiden van de krant en het plakken van plakstroken. De GBL'ers wierpen zich vol overgave op het werk maar hielden ook onderling contact en kwamen regelmatig bij elkaar. De GBL'ers hoopten door hun actieve houding invloed te verwerven binnen de organisatie. De leiding bleef echter wantrouwig en sloot hen bewust van de politieke besluitvorming uit. Dit bleek duidelijk tijdens het conflict over de houding tegenover de Sovjet-Unie.

Ironisch genoeg raakten de trotskisten in het MLL-Front vrijwel direct na hun toetreding opnieuw in conflict met de leiding. Ditmaal ging het over de verdediging van de Sovjet-Unie. De RSAP had ondanks haar kritiek op Stalin altijd op

²⁹ Ten Haaf, *In de geest van Oktober*, 44-45.

³⁰ Santen, *Sneevliet, Rebel, 70-71*; Ten Haaf, *In de geest van Oktober*, 46.

het standpunt gestaan dat de Sovjet-Unie in geval van oorlog verdedigd moest worden.³¹ In 1939 kwam Sneevliet echter op dit standpunt terug. De stalinistische terreur had volgens hem alle potentiële krachten voor een socialistische heropleving na Stalins heerschappij vernietigd. De su was voor hem geen revolutionaire factor meer. Toen Sneevliet echter zijn standpunt probeerde voor te doen als het standpunt van de partij kwam hij in conflict met zijn achterban. Vele oudgediende in de partij zoals de Haagse partijleider Willem Dolleman en de jongerenleider Joop Flameling weigerden van standpunt te wisselen.

De trotskistische groep liet zich in de discussie niet onbetuigd, zij richtten meerdere brieven aan het partijbestuur waarin zij Sneevliets standpunt afwezen en opriepen tot een open debat in de partij.³² Wat opvalt aan de brieven is de betweterige stijl en de vele germanismen in de tekst. Constructieve bijdragen waren het zeker niet. De brieven werden door de leiding genegeerd.

Het was het dreigement van Willem Dolleman, vanaf de oprichting van de RSP één van de leiders van de beweging, om uit de organisatie te stappen dat de doorslag gaf. Sneevliet veranderde van opstelling en besloten werd om door discussie in een nieuw kaderbulletin tot een nieuw standpunt te komen.³³ Men kan dus concluderen dat de GBL'ers weinig invloed hadden op de koers van het MLL-Front.

De discussie over de Sovjet-Unie is nooit tot een einde gebracht. Van het nieuwe kaderblad verscheen één nummer met op de voorpagina een bijdrage van Willem Dolleman. Niet veel later werd de leiding van het MLL-Front opgepakt en, op 12 april 1942, gefusilleerd.³⁴

Het Comité van Revolutionaire Marxisten

Na het wegvallen van haar leiding hield het MLL-Front op te bestaan. Het MLL-Front implodeerde in feite, het grootste deel van haar kader en aanhang ging haar eigen weg. Slechts een heel kleine groep ging verder in een van de twee formele voortzettingen van het Front: De communistenbond Spartacus – die zich in raden-

31 De onderbouwing van deze stelling kwam in het kort hierop neer: Stalins heerschappij heeft de economische 'basis' van de Sovjet-Unie niet aangetast – de productiemiddelen zijn nog altijd in handen van de staat. Een politieke revolutie kan Stalin afzetten en een socialistische 'renaissance' inluiden in de Sovjet-Unie. Deze mogelijkheid moet behouden blijven dus is de verdediging van de Sovjet-Unie een revolutionaire plicht.

32 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief Henk Sneevliet, inv. nr. 755

33 Bot, *Tegen Fascisme*; Dolleman, 'Het Huis'

34 Een aangrijpend verslag van de laatste momenten uit het leven van Sneevliet en zijn kameraden door een medegevangene is opgenomen in Santen, *Sneevliet, Rebel*, 85-87.

communistiche richting ontwikkelde – en het CRM. Met de leiding ging ook het ‘apparaat’ van het MLL-Front verloren; de verbindingen, de contacten met de drukker, de organisatorische kennis. Toen de trotskisten besloten door te gaan moesten zij hun organisatie van de bodem af opbouwen.

Het besluit om door te gaan werd vrijwel direct genomen. Andries Dolleman, een van de zoons van Willem Dolleman schreef later: ‘Toen ik afscheid van m’n vader nam (in de gevangenis aan de Weteringschans) heb ik in z’n oor gefluisterd “wij gaan door, hoor”. Ik deed dit in de wetenschap (toen al, vijf weken na zijn arrestatie!) dat “we” daarover gesproken hadden.’³⁵ Met ‘we’ bedoelde Andries zichzelf, zijn broer en Wout Tieleman. Al snel bleek het echter onmogelijk om verder te gaan met het apparaat van het MLL-Front. De drie hadden simpelweg geen contact met het oude kader. Daarbij misten zij het politiek gewicht om het leiderschap van de organisatie op zich te nemen.³⁶ Men viel terug op oude contacten met politieke geestverwanten uit de GBL en het MLL-Front. In de zomer van 1942 vond een hergroepering plaats van trotskisten in de verzetsorganisatie Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM).

De historicus Wim Bot heeft in zijn studie *Generaals zonder troepen* de geschiedenis van het CRM beschreven. In politiek opzicht nam het CRM een groot deel van de standpunten van het MLL-front over. Net als zij zag het CRM de Tweede Wereldoorlog vooral als een imperialistisch conflict tussen de heersende klassen van de verschillende kapitalistische landen, Nazi-Duitsland werd door haar eveneens als zodanig gekenmerkt. Het CRM weigerde daarom kant te kiezen voor de geallieerden of de nazi’s. In plaats daarvan moest de Wereldoorlog omgezet worden in een klassenoorlog tussen het proletariaat en de heersende klassen. Anders dan Sneevliet sprak het CRM zich echter volmondig uit voor de verdediging van de Sovjet-Unie.³⁷

Het CRM verwachtte na de oorlog een revolutionaire opgang van hetzelfde kaliber als na de Eerste Wereldoorlog. Zij zag het daarom als haar taak om Nederlandse arbeiders voor haar standpunt te winnen en haar kader te scholen voor de naoorlogse periode. Op deze manier zou het Comité na de oorlog een belangrijke rol kunnen spelen in het revolutionaire proces. Evenals de GBL was het CRM dus een opbouw- of kaderorganisatie. Opnieuw speelde scholing en studie daarom een belangrijke rol.

Het CRM wist ongeveer vijftig tot vijfenzeventig leden te organiseren, vooral in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. In Rotterdam was Piet van ’t Hart de belangrijkste figuur. Hij was het enige overgebleven bestuurslid van het MLL-Front. Hij was een stuk ouder dan de rest van de groep en had een hele staat van dienst

35 Wim Bot, *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionaire Marxisten. Zomer 1942 – mei 1945* (Sydnicaat: Amsterdam 1986), 15.

36 Bot, *Generaals zonder Troepen*, 15-17.

37 Mol, *De Trotskistische Beweging*, 42-5; Bot, *Generaals zonder Troepen*, 31-40.

had binnen de revolutionair-socialistische beweging – zo had hij onder andere in Spanje gevochten. In het Comité nam hij aanvankelijk een leiderspositie in.³⁸ In Amsterdam was Sal Santen de voorman. De Haagse groep werd vooral geleid door de twee zoons van de omgekomen MLL-voorman Wim Dolleman.

De meeste aandacht ging opnieuw naar het produceren en verspreiden van de krant. Dit is weinig opmerkelijk, de meeste verzetsorganisaties legden zich toe op het informeren van hun achterban. Daarnaast waren individuele leden betrokken bij het huisvesten van onderduikers. Eén lid, Rein van der Horst, werkte bij de gemeente Den Haag en was daar betrokken bij het saboteren van het persoonsregister.³⁹ Dit waren echter geen partijactiviteiten en werden ook niet als zodanig door de groep gecoördineerd.

Al eerder is opgemerkt dat de groep vanuit het niets moest beginnen. Uit de manier waarop de krant geproduceerd werd valt de organisatorische ontwikkeling van de CRM op te maken. De eerste nummers werden getypt en overgetypt. De krant verscheen in een oplage van slechts enige tientallen exemplaren. Vanaf augustus 1943 verkreeg men een eerste, primitieve stencilmachine, iets later een professionele. Vanaf dat moment steeg de oplage tot tussen de twee- en tweeëneenhalf duizend. Sindsdien plaatste men ook een gekleurde kop op de voorpagina. Het geheel bleef er echter enigszins onbeholpen uitzien. Het doel van de groep was om een ‘agitatieblad’ te produceren, leesbaar voor grote groepen arbeiders. Niettemin concludeerde Wim Bot in zijn studie over de groep dat de inhoud van de artikelen erg abstract bleef en zich vooral beperkte tot analyserende artikelen waarin de politiek van de groep uiteengezet werd.⁴⁰

In een interview met Wim Bot heeft Rein van der Horst een beeld geschetst van het interne leven van de organisatie. Rein van der Horst was in 1940 in Den Haag lid geworden van het MLL-Front. Hij kwam uit een sociaal-democratisch gezin en had al voor zijn toetreden nauw contact gehad met Andries en Willy Dolleman en Peter Drenth. Na het uiteenvallen van het MLL-Front was hij vrijwel

38 Voor Van 't Hart zie Theo van Tijn, ‘Piet van 't Hart – Max Perthus (1910-1975)’ in Perthus, *Sneevliet*, 10-17 en Endt, ‘Spanjestrider’.

39 Interview Rein van der Horst 12-2-1982, geluidsdocument ondergebracht in het IISG: Wim Bot, *Van MLL tot CRM. Gesprekken met revolutionair-socialisten 1982-1987*. Zie voor Rein van der Horst ook Jeroen Zonneveld “Ik geloof niet in sociaal-democratische illusies” Eén van de oprichters van Solidariteit – Rein van der Horst’ in *Solidariteit* nr. 75 (1996); Idem, “Nooit geweten dat pacifisten zo bloeddorstig konden zijn” Rein van der Horst – interview deel 2’ in *Solidariteit* 77 (1997); Hans Boot, ‘De uitvinder van het “meedenksyndroom”. Een dank- en erbetuiging voor Rein van der Horst’ in *Solidariteit* (2005), te lezen op www.solidariteit.nl; en Joost van Lingen en Niek Slooff, *Van verzetsstrijder tot staatsgevaarlijk burger. Hoe progressieve illegale werkers na de oorlog de voet is dwarsgezet* (Anthos/Uitgeverij In den toren: Baarn, 1987).

40 Bot, *Genraals zonder Troepen*, 23-25.

direct lid geworden van het CRM.⁴¹ In het interview zei Rein van der Horst: ‘Voor het MLL-Front verspreidden we kranten en pamfletten, kalkten we en plakten we. De meeste tijd besteedden we echter aan theoretische scholing. Van Herman Gorter lazen we *Het historisch materialisme voor arbeiders verklaard*. Daarnaast lazen we Lenins *Staat en Revolutie* en *Het overgangsprogram* van Trotsky. In feite besteedden we daar de meeste tijd aan. Na de oprichting van het CRM werd de scholing verder geïntensiveerd.’⁴²

Hoewel er wegens de bezetting geen internationale contacten konden worden onderhouden beschouwde het CRM zich vanaf augustus 1943 als Nederlandse sectie van de Vierde Internationale. In de eerste weken van de bevrijding zou Piet van 't Hart naar België en Frankrijk reizen om de aansluiting officieel te bevestigen.

Om zoveel mogelijk invloed te hebben op de verwachte revolutionaire situatie besloot men na de oorlog zo snel mogelijk een eigen partij op te richten, de Revolutionair Communistische Partij (RCP). Dit gebeurde op 23 en 24 december 1945.

De Revolutionair Communistische Partij

De oprichting van de RCP was een uiting van grote toekomstverwachtingen. Een nieuw revolutionair tijdperk stond voor de deur, de massa had haar geloof in de sociaal-democratie verloren en het zou niet lang meer duren voordat ook de communisten in de ogen van de massa hadden afgedaan. Tegelijkertijd waren de trotskisten groter dan ooit en klaar om de leiding van de arbeidersstrijd op zich te nemen. In de hernoeming van de groep tot Revolutionair Communistische Partij kwamen al deze verwachtingen tot uitdrukking. De RCP zou de nieuwe arbeiderspartij worden.⁴³

41 Zie voor Rein van der Horst ook Jeroen Zonneveld “‘Ik geloof niet in sociaal-democratische illusies’ Eén van de oprichters van Solidariteit – Rein van der Horst’ in *Solidariteit* nr. 75; Idem, “‘Nooit geweten dat pacifisten zo bloeddorstig konden zijn’ Rein van der Horst – interview deel 2’ in *Solidariteit* 77 [solidariteit.nl]; Hans Boot, ‘De uitvinder van het “meedenksyndroom”. Een dank- en eerbetuiging voor Rein van der Horst’ op solidariteit.nl [ingezonden 2005].

42 Interview Rein van der Horst, 12-2-1982 in Bot, *Van MLL-Front*.

43 Over de Revolutionair Communistische Partij (RCP) is veel informatie voorhanden. In de eerste plaats is haar geschiedenis beschreven in de scriptie van Rob Lubbersen, *Revolutionair-socialisme in Nederland tussen oorlog en intrede. De Revolutionair Communistische Partij (RCP), Nederlandse afdeling van de 4^e Internationale, van 1945 tot 1952* [1983]. Daarnaast heeft ook Max Perthus een gedeeltelijke geschiedenis van de partij geschreven. Deze is ondergebracht in zijn archief op het IISG, inv. nr. 12. De partij heeft een eigen archief nagelaten en ook in verschillende persoonsarchieven is veel informatie bewaard gebleven. De belangrijkste archieven zijn die van M. Perthus, M. Ferrares, H.H. Drenth, A.J.S. Schouten, S. Santen. Herinneringen aan de RCP zijn ten slotte nagelaten door Sal Santen, *Adiós Compañeros!*; Karel ten Haaf, *In de geest van Oktober* en Andries Dolleman, ‘Het huis’.

Bij haar oprichting verwachtten de trotskisten dat de RCP in korte tijd een dominante kracht zou worden binnen de Nederlandse arbeidersbeweging. Nu was de trotskistische beweging inderdaad sterk gegroeid. De RCP telde bij haar oprichting 126 leden en dat aantal steeg binnen één jaar tot bijna 200. Haar weekblad, *De Tribune*, kende een oplage van drieëneuhalf duizend stuks.⁴⁴ De partij was zelfs in staat om een kantoortje te betrekken en vier partijleden in dienst te nemen.⁴⁵

Ook op andere vlakken bleek duidelijk dat er sprake was van een radicalisering van de Nederlandse arbeidersklasse. De groei van de CPN – bij de verkiezingen van 1946 behaalde zij bijna tien procent van de stemmen – en de door hen geleide Eenheidsvakcentrale (EVC) waren hiervan duidelijke uitingen. De EVC was enige tijd de grootste vakcentrale van Nederland en leidde een aantal grote stakingen, onder andere in de Rotterdamse en Amsterdamse havens.⁴⁶

Toch was deze radicalisering beperkt. Een werkelijk revolutionaire situatie bleef uit. Dit bleek al duidelijk bij diezelfde tweede kamerverkiezingen van 1946. De CPN boekte weliswaar grote winst, maar een doorbraak bleef uit. Zowel de PvdA als de ‘burgerlijke’ partijen behielden hun vooroorlogse aanhang. De kort daarop gevormde rooms-rode coalitie luidde definitief het herstel in van de vooroorlogse verhoudingen. De doorbraakgedachte waar links haar hoop op had gevestigd bleef uit.

Als gevolg hiervan stakte zowel de groei van de CPN als die van de EVC en de RCP na het eerste bevrijdingsjaar. Een stormachtige groei van de RCP bleef uit. Het tegenovergestelde was het geval. Het ledental stabiliseerde zich op ongeveer 150 en begon langzaam terug te lopen. Ook de verkoop van *De Tribune* liep gestaag terug.

Electoraal succes bleef eveneens uit. In 1946 was de partij nog niet klaar voor deelname aan de tweede kamerverkiezingen. Daarom riep ze de CPN, de EVC en het nvv op om een gezamenlijk verkiezingsblok te vormen. Op deze manier zouden alle arbeiders op één lijst kunnen stemmen en kon de PvdA buitenspel worden gezet. Deze oproep was gebaseerd op een totaal verkeerde inschatting van de onderlinge verhoudingen. In de eerste plaats waren het nvv en de EVC geen parlementaire instituten, het waren vakcentrales. In de tweede plaats voelden zij zich verbonden met respectievelijk de PvdA en de CPN en de banden tussen deze twee partijen waren niet bijzonder goed. Als het nvv al een verkiezingsblok had gevormd, dan had zij dat gedaan met de PvdA. Afgezien van de inschattingsfout was het tekenend voor het zelfvertrouwen van de trotskisten dat zij, nog geen tweehonderd leden sterk, geloofden invloed te kunnen hebben op organisaties met honderdduizenden leden.

44 Lubbersen, *Revolutionair-socialisme*, 31-32, 44.

45 Dirk Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Sdu Uitgevers: Den Haag, 1995), 149

46 Paul Coomans, Truie de Jonge en Erik Nijhof, *De Eenheidsvakcentrale, 1943-1948* (H.D. Tjeenk Willink: Groningen, 1976).

Het is niet verwonderlijk dat het voorstel van de RCP door alledrie de organisaties genegeerd werd. Uiteindelijk adviseerde de partij haar leden daarom CPN te stemmen. Dat de RCP, die juist een aparte machtspositie tegenover de traditionele arbeiderspartijen nastreefde, dit advies gaf was pijnlijk. De CPN was juist een van haar grootste concurrenten.

In de daaropvolgende jaren deed men wel mee aan de verkiezingen. In 1948 opnieuw voor de tweede kamer, in 1949 voor de gemeenteraad en in 1950 voor de provinciale staten. Men behaalde respectievelijk 2.224, 3.594⁴⁷ en 2.996 stemmen.⁴⁸ De verkiezingsresultaten toonden aan dat men te hoge verwachtingen had gehad van de naoorlogse periode. De grote doorbraak bleef uit.⁴⁹

Ook op andere gebieden moest de partij teleurstellingen incasseren. Binnen de EVC kwam haar positie steeds verder onder druk te staan. Op haar oprichtingscongres had de RCP besloten dat de vakbeweging dé plaats was om contact te leggen met de arbeiders. In de vakbondsstrijd moesten de trotskisten zich onderscheiden van de traditionele, gematigde, arbeidersleiders. Aangezien de EVC de meest radicale tak was van de vakbeweging verkoos de partij deze organisatie als werkgebied. Naast het colporteren van de krant was het werk binnen de EVC de belangrijkste activiteit van de RCP'ers.

Men stortte zich vol overgave op het werk. Verschillende RCP-kaderleden verwierven bestuursfuncties in de EVC. Door middel van haar krant, vlugschriften en stencils die bij bedrijfspoorten werden uitgedeeld probeerde de RCP de EVC-koers te beïnvloeden. Niettemin bleef haar positie binnen de centrale zwak. Het kader van de RCP was te klein, er was te weinig voeling met de arbeiders en de propaganda sloot daardoor te weinig aan bij de leefwereld van haar doelgroep.

In hun studie over de EVC zijn Paul Coomans, Truïke de Jonge en Erik Nijhof zeer kritisch over de RCP. Volgens hun was de RCP 'meer gericht op algemene analyses en theorieën ... dan op een gerichte praktijk.'⁵⁰ De belangrijkste oorzaak van het mislukken van de RCP-politiek was dat deze partij 'het opbouwen van een organisatie vanuit het bedrijf [verwaarloosde]. Er werd wel met de Tribune

47 Daarnaast nam de RCP in Den Haag deel aan het Socialistische Blok, deze behaalde 1648 stemmen. Lubbersen, *Revolutionair-socialisme*, 37.

48 Idem, 34-37.

49 Santen heeft in zijn herinneringen een beeld gegeven van de verkiezingscampagne voor de tweede kamer:

'Met een handkar en een toeter lopen wij 's avonds door de straten ... Volgens een opinieonderzoek trekt onze verkiezingsactie de meeste aandacht, maar de lijsten zijn niet verbindend verklaard; ik wist niet dat dit moest en op het stembureau hebben ze me niets verteld. Dat stalinisten schrijven dat het moedwil is, dat wij op die manier de verkiezingen willen saboteren.' (Santen, *Adiós Companeros!*, 46-7). Tijdens één van haar verkiezingscampagnes gebruikte de partij de lumineuze verkiezingsleuzen 'Verstandige klanten stemmen Santen' en 'Kies wat waar is, stem Ferrares' (Mondelinge mededeling Wim Bot).

50 Coomans, *De Eenheidsvakcentrale*, 493.

gecolporteerd op verschillende werkplaatsen. Er was wel de z.g. ... arbeiderscorrespondentie ... maar dit alles droeg een veel te incidenteel karakter. Voor zo'n kleine groep mensen als de RCP was het beter geweest om zich te concentreren aanvankelijk op enkele bedrijven, in die bedrijven een sterke organisatie op te bouwen en die organisatie naar steeds meer bedrijven uit te breiden. ... De RCP maakte de indruk, het geduld niet te hebben om zo'n organisatie vanuit de bedrijven op te bouwen.⁵¹

Toen de communisten dan ook hun greep op de EVC verstevigden, konden de RCP'ers weinig weerwerk bieden. Zonder veel omhaal werden ze met harde hand uit de vakcentrale gezet. Andries Dolleman, actief in de EVC in Den Haag, heeft jaren later beschreven hoe hij tijdens een bestuursvergadering onder druk werd gezet:

'Als enige niet-CPN'er verkeerde ik in een zwakke positie. In de loop van de tijd waren andere oppositionelen ... reeds weggewerkt.

Piet Metscher nam de leiding. Gestemd werd er niet. De andere zwegen.

"We gaan met je mee naar huis en je geeft alle bescheiden aan ons."

"Ik denk er niet aan. Eerst zullen de leden spreken. Ik ben secretaris en schrijf zelf wel een ledenvergadering uit."

Er ontstonden enkele ogenblikken van dreigende stilte, waarbij de CPN'ers elkaar veelbetekenend aankeken. Toen zei er een:

"Wat doen we met 'm?"

Metscher nam weer het woord; hij wees twee mensen aan:

"Zij rijden met je mee en je geeft alles aan hen af, anders..."

Ik voelde de dreiging. Hier was ik verloren.⁵²

Na 1948 was de rol van de RCP'ers in de EVC definitief uitgespeeld.

Tot overmaat van ramp kreeg de RCP te kampen met grote organisatorische problemen. Het ledental was al sinds 1947 dalende, evenals de oplage van *De Tribune*. In 1951 was deze geslonken tot zo'n 500 stuks. De partij raakte in geldnood. De drie vrijgestelden moesten worden ontslagen. *De Tribune* moest worden teruggebracht tot een tweewekelijks orgaan, het formaat werd verkleind. De krant verscheen zelfs tweemaal in gestencilde vorm.

Tegelijkertijd bleek dat de oorlog een zware wissel had getrokken op de nog jonge trotskisten. De oudere leden moesten gezamenlijk het verlies van de RSAP-leiding met zich meedragen. De bezetting en het verzet veroorzaakten daarbovenop trauma's die niet verwerkt werden. Er werd niet over gepraat.

51 Idem, 187. Zie voor de activiteiten van de trotskisten in de EVC ook Gertjan de Groot, *Revolutionaire communisten en de Eenheidsvakcentrale, mei 1945 – maart 1948* [scriptie, 1982].

52 Andries Dolleman, 'Terreur in de EVC' in IISG, Archief Willem Dolleman, inv. nr. 8.

Max Perthus, de eerste leider van de RCP, was door de oorlog totaal opgebrand. Het was een van de redenen waarom hij de partij na een jaar verliet. Zijn opvolger, Sal Santen, had tijdens de oorlog zijn gehele familie verloren. Het werd de drijfveer om zich volledig in dienst te stellen van de beweging. Voor Santen hield de oorlog nooit meer op.

De neergang van de RCP viel samen met een verheviging van de koude oorlog. In *De Tribune* had men voortdurend gewezen op de toenemende defensie-uitgaven in het Westen. In 1950 brak de Korea-oorlog. De trotskisten achtten een nieuwe wereldoorlog onvermijdelijk. 'Illegalitis', achtervolgingswaan en de gevoelde noodzaak om als partij min of meer clandestien te opereren grepen om zich heen. In 1952 werd de partij stilletjes opgeheven, de trotskisten gingen 'ondergronds' in de sociaal-democratie.

Ondergronds in de sociaal-democratie

'Het gevaar van een nieuwe wereldoorlog wordt duidelijk ... het imperialisme heeft de koers naar een derde wereldoorlog ingeslagen, die vanaf het jaar 1953 een mogelijkheid wordt. Onze Wereldpartij moet er zich volkomen van bewust zijn en begrijpen dat die botsing het karakter zal hebben van OORLOG/REVOLUTIE, de eindstrijd zal zijn tussen CONTRAREVOLUTIE EN REVOLUTIE op wereldschaal, en in die gecompliceerde vorm DE WERELDREVOLUTIE ZELF.'⁵³ Zo herinnerde Sal Santen zich jaren later de woorden van Pablo (pseud. Michel Raptis), de leider van de Vierde Internationale.

Pablo was van Griekse afkomst en had zich in de jaren twintig op de politiek gestort. Zijn huwelijk met de welgestelde Héléne Diovoniotis stelde hem in staat zich geheel aan de politiek te wijden. Volgens de historicus Jan Willem Stutje was Pablo voornaam, stijlvol en charmant.⁵⁴ Hij had de gave mensen aan zich te binden. Tegelijkertijd was hij echter autoritair en eigengereid. Hij hield graag zoveel mogelijk touwtjes in handen en dulde geen tegenspraak. In de jaren na de oorlog groeide Pablo uit tot de belangrijkste leider van de Internationale. Voor Santen werd hij een soort vaderfiguur. Terwijl Santen in de RCP de leidende man was, maakte hij zichzelf ondergeschikt aan Pablo. In zijn herinneringen beschreef Santen hoe hij zich tegenover Pablo voelde.

'Nu zie ik hem naar buiten lopen, in druk gesprek met Miranda [Héléne Diovoniotis], en wil me omdraaien; ik mag ze niet storen nu ze even samen zijn na alle drukte. Ik word geroepen: "Waarom ga je er van door? Pourquoi tu t'en vas?"

⁵³ Santen, *Adiós Companeros!*, 50-51.

⁵⁴ Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel, Rebel tussen droom en daad 1923-1995* (Houtekiet/Amsabisc: Antwerpen/Gent, 2007), 133-134.

Kom tussen ons in. Jij stoort ons helemaal niet. Jij niet, jij behoort tot onze familie” Ik weet niet wat ik moet zeggen, maar zou kunnen huilen van blijdschap. Misschien beschouwen ze me wel een beetje als hun zoon.’⁵⁵

In 1951 had Pablo een artikel gepubliceerd waarin hij stelde dat het kapitalisme onherstelbaar geschokt was en in zijn doodstrijd een nieuwe wereldoorlog zou uitlokken. Deze oorlog zou uitmonden in een eeuwendurende oorlog-revolutie die uiteindelijk zou kunnen leiden tot het socialisme.

Er was geen tijd meer om sterke revolutionaire partijen op te bouwen. Volgens Pablo voelden de arbeidersmassa’s dit ‘instinctief’ aan en zochten ze bescherming bij de traditionele arbeidersorganisaties. Wilden de trotskisten tijdens de oorlog-revolutie een rol spelen, dan moesten zij zich verbinden met de arbeidersmassa’s. De trotskisten moesten onderduiken in de massapartijen.

Pablo’s voorspellingen en zijn voorgestelde politiek deden in de Internationale veel stof opwaaien. Er was veel weerstand. In verschillende landen kwam het zelfs tot een scheuring. De RCP, onder leiding van Santen, koos echter onverdeeld de kant van Pablo. In maart 1952 hief zij zichzelf op en traden haar leden toe tot de sociaal-democratie. Het ging om een groep die niet groter was dan enige tientallen mensen. Het doel van de ‘intrede’ was enerzijds contact leggen met de arbeiders en anderzijds het beïnvloeden van de partij- en vakbondspolitiek van respectievelijk de PvdA en het nvv. De trotskisten moesten door hun inzet het vertrouwen van de partijleden winnen.

Peter Drenth was een van degenen die lid werd van de PvdA. In zijn memoires zei hij daarover: ‘Ik heb mij direct in het werk gestort. In het dagelijkse partijwerk, zoals pamfletten verspreiden en contributie ophalen. Doordat ik hard werkte voor de partij, kon ik op vergaderingen spreken – er werd naar me geluisterd, want ik was een werker.’⁵⁶

Theo van Tijn was na de oorlog lid geworden van de RCP en ging mee naar de PvdA.⁵⁷ Hij herinnerde zich eveneens dat het vrij gemakkelijk was om door getoonde inzet een gewillig oor te krijgen op afdelingsniveau. Daadwerkelijke invloed verwierf men echter niet. ‘In [de] enkele afdelingen ... [waar men actief was] ging het gemakkelijker dan men zou verwachten. Zeker, het kader had een bijna blind vertrouwen in de leiding, maar het had ook een traditioneel socialistische ... achtergrond. Linkse voorstellen voor een partijcongres haalden het gemakkelijk in een afdelingsvergadering, waarna men vreemd opkeek als bleek dat “hogerhand”

55 Santen, *Adiós Companeros!*, 54-55.

56 Ten Haaf, *In de geest van oktober*, 89.

57 Voor Theo van Tijn zie Ad Knotter, ‘Geschiedwetenschap als engagement. Het perspectief van prof. dr. Th. Van Tijn’ in Boudien de Vries e.a. (red.), *De kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden* (Stichting Beheer IISG: Amsterdam, 1992), 405-435.

in de partij er iets op tegen had. ... Op het congres haalden zulke voorstellen, als er al over gestemd werd, voorspelbaar slechts enkele stemmen.⁵⁸

De trotskisten gingen letterlijk ondergronds in de PvdA. De organisatie – in het jargon van de trotskisten ook wel aangeduid als ‘sectie’ – werd in stand gehouden door geheime vergaderingen en een *Intern Bulletin*. Niemand mocht dit echter weten. Het had grote invloed op de sfeer binnen de groep. Constant voelden de ingetreden de noodzaak hun ware identiteit te verbergen. Volgens Dirk Engelen, die een onderzoek deed naar de verhouding tussen de trotskisten en de bvd, werd clandestien opereren voor de trotskisten zelfs ‘een tweede natuur’.⁵⁹

Margaret Jacklin, die een scriptie schreef over de intrede-periode, heeft niettemin aangetoond dat de PvdA al vanaf het begin op de hoogte was van de infiltratie door de trotskisten. Informatie hierover kreeg zij van de bvd. Veel gevolgen had dit aanvankelijk niet, de PvdA trad niet actief op tegen de groep. Zij stuurde slechts een waarschuwend rondschrijven aan de betrokken afdelingen. De afdelingen werden opgeroepen de nieuwe leden in de gaten te houden en te weren uit bestuursfuncties. Dat niet alle afdelingen hiervan gediend waren blijkt uit een reactie van een afdeling uit Den Haag. Zij reageerden met een schrijven dat ze ‘gaarne nog enige tientallen leden (waarvan enkele in het bestuur!) als hij in onze afdeling zouden zien. We stellen zijn oordeel in onze bestuurs- en ledenvergaderingen zeer op prijs en zijn activiteit werkt aanstekelijk!’⁶⁰

De trotskisten waren lange tijd niet op de hoogte van hun bekendheid bij het partijbestuur, zij bleven clandestien opereren. In 1954 werd Theo van Tijn echter ontboden voor een gesprek met PvdA-voorzitter Evert Vermeer. Deze stelde in dit gesprek dat hij ‘alles wist’. De PvdA vormde zelfs een commissie met de onheilspellende naam ‘revolutionair communistische infiltratie in de federatie Amsterdam’. Deze zou de mogelijkheid tot royement van de ingetreden moeten onderzoeken. Onder de trotskisten ontstond grote onrust. Niet alleen dreigde al hun werk in een klap verloren te gaan. Het was tegelijkertijd duidelijk dat er een infiltrant in de groep zat. De sfeer in de groep verhardde.

Na rijp beraad werd besloten dat de sectie formeel zou worden opgeheven en de verbindingen met de Internationale gestopt. De PvdA nam hier genoeg mee en de kwestie liep met een sisser af. In hoeverre de trotskisten echter werkelijk hun factiewerk staakten is maar de vraag. Volgens Alexander ging men door met de publicatie van het *Intern Bulletin*.

58 Theo van Tijn, ‘Koude Oorlog in de PvdA. Het sociaal-democratisch Centrum 1955-1959’ in Bertus Willem Schaper (e.a.), *Het Verbleekte Ideaal. De Linkse Kritiek op de Sociaal Democratie in Nederland* (Bert Bakker: Amsterdam, 1982), 69-77, 70.

59 Engelen, *Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 152.

60 Margeret Jacklin, *De Vierde Internationale in de Nederlandse sociaal-democratie. De Revolutionair Communistische Partij (RCP), Nederlandse afdeling van de Vierde Internationale, 1952-1957* [scriptie, 1984], 70.

Wel besloten de trotskisten, als onderdeel van hun nieuwe ‘open’ houding, hun standpunten openlijk te gaan propageren. Daartoe werd een nieuw tijdschrift opgericht, *Perspectief*. *Perspectief* moest gaan dienen als kristallisatiepunt voor linkse elementen van binnen en buiten de PvdA.

De eerste jaren in de PvdA waren volgens Jacklin erg rustig geweest. De trotskisten moesten zich aanpassen aan hun nieuwe omgeving en binnen de PvdA was er weinig voedingsbodem geweest voor een linkse oppositie. Al snel kwam er echter meer ‘leven in de brouwerij’. De ingetreden sloten zich aan bij het Sociaal Democratisch Centrum (SDC).

Het SDC was in 1954 opgericht en was een samenkomst van twee groepen oppositionele PvdA’ers: mensen rond de vredesbeweging *De Derde Weg* en een groep rond Sam de Wolff die opkwam voor een meer principieel sociaal-democratische partijkoers van de partij. Binnen de PvdA verlangde het SDC een status als erkende ‘werkgemeenschap’.⁶¹

Toen de oprichting van het SDC werd aangekondigd was het eerste nummer van *Perspectief* al verschenen. De trotskisten hadden geen enkel bericht gekregen, zij moesten het nieuws uit de krant vernemen. Voor de trotskisten was het een teleurstelling dat zij buiten het oprichtingsproces gehouden waren. Het was een teken van de positie die zij in de PvdA innamen.

Dat de trotskisten niettemin al snel werden toegelaten tot het SDC had onder andere te maken met het feit dat ze *Perspectief* aanboden als orgaan van de organisatie. Het tijdschrift, al snel omgedoopt tot *Socialistisch Perspectief* en omgevormd tot een tweewekelijks blad, werd de belangrijkste spreekbuis van de linkse PvdA’ers. In het SDC speelden de trotskisten al gauw een belangrijke rol. Ze bezetten bestuursfuncties, waren lid van de redactie van *Socialistisch Perspectief*, of schreven ervoor, en organiseerden lezingen, conferenties en scholingen.

Een van de meest spectaculaire acties van het SDC was de steun die ze leverde aan de wilde staking van het tram- en stadsreinigingspersoneel in Amsterdam in 1955. Het SDC weidde er een extra nummer aan dat gratis verspreid werd. In datzelfde jaar werd ook een handtekeningenactie opgezet tegen een voorgenomen huurverhoging in Amsterdam. Na een veto van het PvdA-bestuur moest deze actie worden gestaakt.

Toch was het SDC voornamelijk een linkse ‘denktank’. Haar reguliere activiteiten beperkten zich tot uit het uitgeven van *Socialistisch Perspectief* en het organiseren van conferenties, studiebijeenkomsten en een jaarlijks congres. Veel aanhang of gehoor verwierf zij niet, invloed evenmin. Terugkijkend wordt vooral de uitgave

61 Dit SDC had een voorganger. Over het eerste SDC verscheen C.H. Wiedijk, *Sam de Wolff en het ontstaan van het Sociaal-Democratisch Centrum in de Partij van de Arbeid* (Haarlem, 1971); Zie voor het tweede SDC naast Van Tijns ‘Koude Oorlog’ ook Luuk Wijmans, ‘De Linkse Stroming. Vleugelstrijd in de Nederlandse Sociaal-Democratie’ in Schaper, *Het Verbleekte Ideaal*.

van *Socialistisch Perspectief* positief beoordeeld. Volgens Jacklin was het 'een goed leesbaar en informatief blad. Voor de jaren vijftig gaf het informatie en commentaren die in die tijd allesbehalve gemeengoed genoemd kunnen worden.'⁶² Volgens Van Tijn was het een blad 'waarvoor men zich ook na jaren niet hoeft te schamen.'⁶³

Aanvankelijk werd het sdc door de leiding van de PvdA min of meer gedoogd. Het centrum ondervond weinig tegenwerking. Een status als werkgemeenschap kreeg zij echter evenmin. Rond 1956 veranderde de houding van de PvdA echter. De spanningen tussen haar en haar coalitiepartner, de kvv, liepen steeds hoger op. Het kleine maar radicale sdc dreigde de aanvaardbaarheid van de PvdA als coalitiepartner te schaden.

Toen kvv-leider Romme het voortbestaan van het sdc een hinderpaal noemde voor de voortzetting van de rooms-rode coalitie koos de PvdA eieren voor haar geld. Partijvoorzitter Vermeer noemde het sdc een groep 'ratten die knaagden aan de wortels van de partij'.⁶⁴ Op het partijcongres van 1959 werd het lidmaatschap van het sdc onverenigbaar verklaard met dat van de PvdA. De meeste sdc'ers besloten daarop hun oppositie in georganiseerd verband te staken. *Socialistisch Perspectief* mocht blijven bestaan.

Over de opheffing van het sdc ontstond een groot conflict binnen de sectie. Een minderheid vond dat het sdc haar poot stijf had moeten houden. Men had te gemakkelijk het hoofd in de schoot gelegd. Dezelfde groep had al langer kritiek op het sdc. De organisatie was te 'burgerlijk', zij vond geen gehoor onder de arbeidersmassa's. En de kritiek reikte verder. Het werk voor de beweging werd verwaarloosd. Men ging teveel op in het werk voor de sociaal-democratie.

Het conflict had een ironisch tintje. De intrede-politiek had tot doel gehad sociaal-democraten te winnen voor het trotskisme. In plaats daarvan bleek tijdens de discussies binnen de sectie dat het grootste deel van de sectie gewonnen was voor de sociaal-democratie. Daar kwam nog eens bij dat de belangrijkste woordvoerders van de meerderheid juist diegenen waren die binnen de sociaal-democratische beweging naam hadden gemaakt. Zo vervulde Peter Drenth bestuursfuncties in de Haagse afdeling van de PvdA. Niet lang na zijn breuk met het trotskisme zou hij zelfs kamerlid worden voor de partij. De latere hoogleraar Theo van Tijn, eens de 'coming man' van het Nederlandse trotskisme,⁶⁵ was lid geworden van het bestuur van *Nieuwe Koers*, de jongerenorganisatie van de PvdA. Daarnaast werd hij scholingsleider van de federatie Amsterdam. Juist zij waren niet langer bereid zich onder te schikken aan de sectie. Zij geloofden dat ze meer konden bereiken

62 Jacklin, *De Vierde Internationale*, 98.

63 Van Tijn, 'Koude Oorlog', 72.

64 Idem, 73.

65 Igor Cornelissen, *Van Zwolle tot Brest-Litowsk. Onstuimige herinneringen* (Van Gennep: Amsterdam, 1983), 170.

als linkse PvdA'ers. Het conflict leidde tot een scheuring. De meerderheid van de trotskisten zegden hun banden met de sectie en de Vierde Internationale op. Er bleef slechts een handvol trotskisten over.

De Vrij Nederland-redacteur Igor Cornelissen, kwam rond 1957 in aanraking met de sectie. Hij bleef tot 1968 lid. In zijn herinneringen geeft hij een goed beeld van het interne sectielevens van de trotskisten in deze periode. Als buitenstaander was het eerste wat hem opviel de taal waarin de trotskisten spraken. Het kostte Cornelissen aanvankelijk moeite om hun denktrant te volgen. Dit gold bijvoorbeeld voor de houding tegenover de Sovjet-Unie. 'Aan de ene kant was het Russische optreden in Hongarije scherp veroordeeld en de opstand geanalyseerd als een arbeidersrevolutie, maar aan de andere kant ... werd betoogd dat de Sowjet-Unie "als arbeidersstaat" tegenover het imperialisme moest worden verdedigd. Hoe kon je dat nu met elkaar in overeenstemming brengen? ... Trotskisten hadden een heel eigen vocabulaire, waartoe termen als "verankerd in de massa's", "verworvenheden" en "gedegeneerde arbeidersstaten" behoorden.'⁶⁶

Cornelissen beperkte zich aanvankelijk tot het bestuur van de sociaal-democratische studentenvereniging Politeia, die hij samen met Geert van Tijn, de broer van Theo van Tijn, nieuw leven inblies. Onder leiding van deze twee trotskisten werd het een bloeiende en activistische club. 'Wij wonnen leden. De debatavonden die wij belegden werden in de dagbladen verslagen.'⁶⁷ Maar hoewel het bestuur van Politeia erg succesvol was bleek tegelijkertijd de zwakte van de intrede-politiek. Van de bijna driehonderd leden die Politeia organiseerde werd er niemand lid van de sectie. Er kon ook niet voor geworven worden, de sectie was geheim.

Cornelissen herinnert zich ook de geheime bijeenkomsten van de sectie. Zo beschrijft hij een 1-meiviering uit het begin van de jaren zestig. Men kwam samen onder de dekmantel van 'reisvereniging Oud-Zuid': 'Er waren niet meer dan twintig kameraden ... De hoofdmoot van de 1-meiviering bestond ... uit een inleiding door een "Latijns-Amerikaanse kameraad" van wie we alleen de voornaam te weten kwamen. ... Net toen hij op krachtige toon het heroïsche verzet van de arbeiders in de Boliviaanse tinmijnen schetste, kwam de ober ongevraagd met koffie binnen. Terwijl iedereen naarstig en gemaakt ontspannen vakantiefoto's begon te bekijken, ging de Latijns-Amerikaanse kameraad die ... blijkbaar niet op de hoogte was gebracht van onze camouflage, op luide toon verder. Kennelijk dacht hij dat wij geen interesse meer hadden voor zijn referaat want hij ging er nu bij staan en begon nog harder te spreken. Het duurde even voordat Sal hem de bedoeling van het Oostenrijkse intermezzo had uitgelegd. Ik kreeg de indruk dat de ober wel erg

⁶⁶ Idem, 165.

⁶⁷ Idem, 172.

lang deed over het rondbrengen van de koffie. Beeldde ik me alleen maar in dat hij het zaaltje met gefronste wenkbrouwen verliet?’⁶⁸

Cornelissen herinnert zich ten slotte de grote werkdruk die de trotskisten elkaar oplegden. ‘Het leven in de trotskistische beweging was ... wel vermoeiend. Niet alleen dat je veel moest vergaderen, lezen, vertalen en schrijven. Het slopende was vooral dat de wereld zo klein was ... als trotskist moest je overal een mening over hebben. Of het nu het Sino-Sowjet-conflict was of de Japanse Zenga-kuren, de bestedingsbeperking in Nederland of de mijnwerkersstaking in Asturië, je moest er alles over lezen.’⁶⁹ Ook later zou Cornelissen dit als het meest kenmerkende aspect van het Nederlandse trotskisme aanmerken. ‘De trotskisten waren ook altijd zo serieus en hoogdravend bezig. Je kon absoluut geen gesprek met ze voeren over voetbal of popmuziek, maar ze wisten alles van de situatie in Ceylon, Indonesië of Bolivia. Ik denk dat dat ook een van de redenen is geweest dat de beweging nooit helemaal van de grond is gekomen. Er was geen ruimte voor luchtigheid en echte vriendschappen.’⁷⁰

De verschillende kenmerken die Cornelissen noemt komen ook voor in de terugblikken van andere trotskisten. Zo ontdekte Herman Drenth na zijn toetreding tot de PvdA dat de trotskisten inderdaad een geheel eigen taal bezigden. ‘Ik had mijn taalgebruik ook nog niet aangepast, ik praatte nog steeds zoals we gewend waren te praten in de RCP: veel revolutionaire terminologie.’⁷¹ Om in de sociaal-democratische beweging invloed te verwerven moest hij zijn taalgebruik flink aanpassen. Theo van Tijn herinnerde zich later de druk om veel te lezen. ‘Er was in de beweging een enorme druk om veel te lezen, over alle mogelijke gebieden. Nou las ik van mezelf toch al vrij veel, maar het trotskisme bracht me veel goede literatuur. Eerst over het trotskisme, dan over Marx en veel Lenin.’⁷²

Na de scheuring van 1959 bleef er een minieme sectie over. De opbouw van de organisatie werd met hernieuwde moed opgevat. Men bleef clandestien lid van de PvdA en het nvv en begon opnieuw met de uitgave van een eigen ‘open’ blad. In 1960 werd de sectie echter opnieuw opgeschrikt, deze keer door de arrestatie van Sal Santen en Pablo. Santen en Pablo werden beschuldigd van het vervalsen van persoonsdocumenten en de opzet om op grote schaal valse Franse francs te drukken. Zij hadden op deze manier de Algerijnse bevrijdingsstrijd willen ondersteunen. Binnen de sectie ontstond opnieuw grote onrust. Men was zo voorzichtig geweest. Het werk van Santen en Pablo was zo geheim geweest dat zelfs de meeste

68 Idem, 227-228.

69 Idem, 266.

70 In Elja Looijestijn, ‘De revolutie van Sal Santen’ in *De VPRO-gids* nr. 26 2007.

71 Ten Haaf, *In de geest van Oktober*, 89.

72 Cornelissen, ‘PALVU’.

sectieleden er niet van hadden geweten. En toch was men opnieuw gepakt. De trotskisten stonden voor een dilemma. Ze konden het niet voor hun twee kameraden opnemen zonder hun politieke identiteit als trotskist prijs te geven. Het leidde tot pijnlijke voorvallen, zoals Cornelissen in zijn memoires beschrijft. Op een bijeenkomst over de Algerijnse oorlog in Krasnapolsky durfde geen van hen de zaak aanhangig te maken. Op een gegeven moment nam Barend Luteraan het woord: ‘Onuitgenodigd beklom de tweeëntachtigjarige Barend Luteraan het podium, boog zich over het spreekgestoelte en zei door de microfoon: “Kameraden, het verbaast mij dat hier vanavond...” “Meneer, u hebt het woord niet,” zei de voorzitter. “Jawel”, zei Luteraan, “ik heb het wel, en ik laat het ook niet weer los, want er zitten hier in Amsterdam twee revolutionairen gevangen voor de zaak waar het hier om gaat.” Een deel van het publiek begreep het niet, anderen begonnen luid te klappen. ... “Ik stel voor (hier verhief hij zijn stem), ik stel voor dat wij een motie aannemen waarin de onmiddellijke invrijheidstelling van deze twee politieke gevangenen wordt geëist.” Gejuich, applaus. De zaal was niet meer te houden. Het was de laatste maal dat Luteraan het woord voerde. Politiek succes had hij nooit gehad. Dit was geweldig. Hij zei wat iedereen had kunnen zeggen, maar alle anderen hadden nagelaten. Het handjevol trotskisten in de zaal, die natuurlijk allemaal wel een reden hadden om zich niet te profileren, konden zich schamen. Ik ook.”⁷³

De trotskisten beten zich verder vast in hun illegalitis. Volgens Rein van der Horst ging men aan een vorm van achtervolgingswaan lijden. ‘Na afloop van een vergadering verlieten de bezoekers één voor één de plaats van samenkomst. “In de jaren zestig! Het is volsagen absurd als je dat nuchter bekijkt. Maar zulk gedrag gingen we vertonen. We eisten van elkaar dat we één voor één de deur uit gingen. Ik was dan wel eens zo’n rebel die zich er niets van aan wenste te trekken, maar dan kreeg ik op mijn donder. Allerlei verwijten kreeg ik dan te horen, want ik bracht de veiligheid in gevaar. Daar kan ik nu nuchter over redeneren, maar op dat moment heerste er een collectieve psychose.”⁷⁴

Na een voorarrest van bijna een jaar werden Santen en Pablo veroordeeld tot anderhalf jaar gevangenisstraf.⁷⁵ Na zijn vrijlating nam Santen opnieuw het leiderschap van de sectie op zich. Volgens Theo Wiering, eveneens een oudgediende in de beweging, was er op dat moment nog maar weinig over van de sectie. ‘Er was nog maar een handvol leden. Aan propaganda werd vrijwel niets gedaan. Het blad

73 Cornelissen, *Van Zwolle tot Brest-Litowsk*, 246.

74 Van Lingen en Slooff, *Van verzetsstrijder tot staatsgevaarlijk burger*, 203-204.

75 Voor deze periode zie: Sal Santen, *Schimmenspel. Filmdagboek* (Tabula: Amsterdam, 1982); Idem, *Dapper zijn omdat het goed is. Brieven uit de cel* (De bezige bij: Amsterdam 1993); Rudolf van den Berg, *Sal Santen, Rebel* [film]; Igor Cornelissen, *Alleen tegen de wereld. Joop Zwart, de geheimzinnigste man van Nederland* (Nijgh & Van Ditmar: Amsterdam, 2003), 169-187; Stutje, *Ernest Mandel*, 153-157.

De Internationale had 60 abonnees en géén losse verkoop.⁷⁶ Aan het begin van de studentenrevolte wist men enige groei te boeken: ‘Op Vietnamdemonstraties verkochten we soms wel honderd exemplaren. Het abonnee-aantal steeg enorm. In 1967 waren het er al 600. Dat ging heel vlug.’⁷⁷ Toch ging de studentenbeweging voor het grootste deel aan de beweging voorbij. De sectie trok geen nieuwe mensen aan. In 1967 zegde Santen de beweging vaarwel. Het onverwerkte oorlogstrauma en zijn verbroken relatie met Pablo deden hem fysiek en mentaal instorten. Na een periode van herstel weidde hij zich verder aan het schrijversschap. Een jaar later keerde ook Cornelissen zich van de beweging af.

Aan het begin jaren zeventig, toen een groep linkse studenten interesse kregen voor het trotskisme was er van de sectie nog maar weinig over.

KENMERKEN VAN HET NEDERLANDS TROTSKISME

Het eerste wat opvalt wanneer men de geschiedenis van de eerste generatie trotskisten in Nederland beschouwt, is de enorme aantrekkingskracht die de beweging op haar leden uitoefende. Velen van hen, in de jaren rond de oorlog toegetreden, bleven tot ver in de jaren zestig actief. Ook mensen die de beweging vaarwel zeiden, zoals Rein van der Horst in 1948 of Theo Wiering in 1952, keerden na lange tijd op hun schreden terug. Over de vraag wat mensen bindt aan kleine maar radicale organisaties is veel geschreven.⁷⁸ De antwoorden komen er vaak op neer dat de ideologie van de groep een coherente wereld- en levensvisie biedt. De ideologie biedt een kader om veranderingen in de wereld te begrijpen en een antwoord op de vraag hoe men moet leven. Het intensieve groepsleven biedt – naast grote sociale controle en groepsdruk – tevens geborgenheid.

Dit alles lijkt tot op grote hoogte ook op te zijn gegaan voor de trotskistische beweging. De trotskistische ideologie bood haar leden een wereldvisie en een antwoord op de vraag wat te doen. Vooral Sal Santen komt in zijn herinneringen naar voren als iemand die rotsvast geloofde in de trotskistische doctrine. Maar ook in interviews met andere trotskisten ligt, als antwoord op de vraag waarom men zich aangetrokken voelde tot het trotskisme, vaak de nadruk op de overtuigingskracht van de ideologie.

Een ander punt dat leden aan de beweging bond was de grote waarde die de beweging hechtte aan studie. In interviews met oud-leden komt dit telkens weer

76 ‘Theo Wiering vijftenzestig’ in *Klassenstrijd* nr. 27, 2-6-1979.

77 Idem.

78 De bekendste studie over dit onderwerp is nog altijd *Gulzige Instituties* van de socioloog L.A. Coser (1974). Wouter Beekers besteedde uitgebreid aandacht aan het vraagstuk in zijn scriptie over het maoïsme in Nederland: *Mao in de polder. Een historisch-sociologische benadering van het Nederlandse maoïsme, 1964-1978* [scriptie, 2005].

naar voren. Het wordt, ook achteraf, beschouwd als een van de meest positieve aspecten van het partijleven. Dit was ook het gevolg van de achtergronden van de meeste trotskisten. Velen hadden willen doorleren maar was het niet vergund. De beweging maakte van persoonlijke vorming een prioriteit en gaf er ook zin aan. Scholing was een onlosmakelijk onderdeel van de strijd.

Nu was deze opvatting gemeengoed binnen links in die tijd, van de sociaal-democraten tot de communisten. Toch krijgt men terugblikkend op het verleden de indruk dat hier één van de zwaktes lag van de trotskistische beweging. Ze was te 'intellectualistisch'; in haar politieke opstelling was ze te principieel, in haar betogen te abstract. Het lukte de trotskisten niet om arbeiders in hun eigen taal aan te spreken op die punten die er voor hen toe deden. Vrijwel alle historici die zich bezighielden met de geschiedenis van het trotskisme hebben zich afgevraagd waarom het trotskisme geen massabeweging is geworden. Veel van hen hebben als deelantwoord geopperd dat de beweging te theoretisch ingesteld was. In zijn studie naar het Nederlands trotskisme tot 1945 noemde Pieter Jan Mol de oprichting van de GBL het gevolg van 'een bijzonder sektarische opstelling' en wijst hij op 'het zeer theoretische niveau waarop de groepering politiek tewerk ging'. In zijn geschiedenis van de CRM wijst Wim Bot erop dat deze groep ondanks 'de felle wijze waarop ... [zij] haar politiek formuleerde ... nauwelijks tactische voorstellen deed'.⁷⁹ Bot wees er tevens op dat de artikelen van het CRM in haar krant te abstract en principieel van aard waren om arbeiders aan te spreken. Coomans en zijn collega's hebben hetzelfde vastgesteld in hun beoordeling van de RCP. In zijn studie over de RCP concludeerde Rob Lubbersen 'een wat minder sektarische opstelling zou de RCP ... goed hebben kunnen doen'.⁸⁰

Ook de geringe omvang van de beweging, het ging nooit om meer dan tweehonderd mensen, beperkte de aantrekkingskracht aanzienlijk. Vrijwel alle bovenstaande schrijvers noemen dit punt als oorzaak waarom de beweging nooit een massa-aanhang verwierf. Het duidelijkst heeft Gertjan de Groot dit punt verwoord. Hij noemde het een 'autonome faktor, die zich zelf bleef regenereren' en verwijst naar een intern stuk van de RCP waarin gesteld werd: 'zouden allen waar ik van gehoord heb dat alleen onze kleinheid ... hen weerhoudt, toetreden, dan zou de partij reeds tien keer zo groot zijn'.⁸¹

In hun studie naar de EVC wezen Coomans en zijn collega's nog op een ander aspect van de trotskistische werkwijze. Hoewel de trotskisten zich ten doel stelden arbeiders aan de beweging te binden, werd structureel werk onder de arbeiders verwaarloosd. Langdurig op een klein aantal bedrijven concentreren om van daaruit een machtsbasis op te bouwen, werd niet overwogen. Dit kwam niet alleen

79 Bot, *Generaals zonder troepen*, 73.

80 Lubbersen, *revolutionair socialisme*, 77.

81 De Groot, *revolutionaire communisten*, 37.

doordat de trotskisten voor het grootste deel in de administratieve sector werkzaam waren, het analysekader liet het niet toe. Men had zich ten doel gesteld de leiding van de gehele arbeidersbeweging op zich te nemen. Lange tijd op één werkplaats onder arbeiders werken was 'te klein'. Hoewel de trotskisten slechts een zeer kleine groep vormden, maten ze zichzelf de handelswijze aan van een grote partij. Deze verkeerde inschatting van de eigen positie was een direct gevolg van de trotskistische ideologie. Coomans en zijn collega's zeggen het niet met zoveel woorden, maar in feite was het analysekader van de trotskisten te globaal, te veel gericht op grote algemene ontwikkelingen. Er werd daarbij te veel geabstraheerd en veralgemeend zodat er maar weinig oog was voor de concrete situatie van arbeiders. De theorie kreeg primaat boven de praktijk. Zoals gezegd hadden de trotskisten vanaf het begin zeer veel aandacht besteed aan theoretische scholing. Op het gebied van theorie en ideologie was men sterk. Contact leggen en onderhouden met arbeiders bleef echter altijd haar zwakke punt.

In de genoemde studies is minder aandacht besteed aan de invloed van de Koude Oorlog op de zwakke positie van de trotskisten. Onder invloed van de Koude Oorlog werd de arbeidersbeweging verdeeld in een Westers (sociaal-democratisch) en een Oosters (communistisch) kamp. In het grootste deel van het Westen namen de communistische partijen daarbij slechts een marginale positie in, zo ook in Nederland.⁸² Tussen deze twee kampen bestond er echter in vrijwel alle landen ruimte voor 'derde weg-partijen', partijen die zich weigerden neer te leggen bij de verdeling van de wereld in twee kampen. In Nederland was de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) na de oorlog zo'n partij.⁸³ Men kan zich afvragen waarom het de trotskisten niet lukte een positie te veroveren als derde weg-partij. Afgezien van de bovengenoemde oorzaken was dit in grote mate was dit te wijten aan haar ambivalente houding tegenover de Sovjet-Unie. Derde weg-partijen waren immers succesvol omdat zij zich in grote mate aan het twee fronten-denken onttrokken. Zo pleitte de PSP voor een tweezijdige ontwapening. De trotskisten konden zich echter niet aan het twee fronten-denken onttrekken, zij benadrukten juist hun loyaliteit aan de SU.

Deze loyaliteit werd op een zeer naïeve manier beleden. Hoewel men weinig illusies had over Stalins heerschappij, beoordeelde ze het communisme toch als in wezen beter dan kapitalisme in het Westen. Men bleef geloven dat de Sovjet-Unie in positieve zin kon veranderen, dat de staatsgeleide economie losstond van de politieke dictatuur en dat er in Rusland nog altijd een linkse stroming aanwezig was. In de Politieke Verklaring van de CRM uit 1943 werd de houding van de trots-

82 Voor Frankrijk en Italië zie John H. Kautsky, *Marxism and Leninism, not Marxism-Leninism. An essay in the sociology of knowledge* (Greenwood Press: Westport, 1994).

83 Voor de PSP zie [Jack Hoffman], *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Wetenschappelijk Bureau PSP: Amsterdam, 1982).

kisten tegenover de Sovjet-Unie bondig samengevat. De organisatie sprak zich uit voor de revolutionaire verdediging van de Sovjet-Unie. Zonder te verklaren waarin deze revolutionaire verdediging verschilt van 'gewone' verdediging stelde men vervolgens: 'de revolutionaire verdediging van de Sovjet-Unie staat in lijnrechte tegenstelling tot de Stalinistische politiek.'⁸⁴ Het is een op het eerste gezicht onlogische stelling, maar met grote politieke gevolgen. Alle verschillen ten opzichte van de communisten werden in laatste instantie ongedaan gemaakt doordat de trotskisten opkwamen voor het behoud van de Sovjet-Unie. De houding tegenover de Sovjet-Unie heeft de trotskisten waarschijnlijk zeer veel potentiële aanhang gekost. Dat is des te pijnlijker aangezien juist de trotskisten goed op de hoogte waren van de omvang van de stalinistische terreur.⁸⁵

In haar politieke analyse bleven de trotskisten strikt binnen de kaders van het leninisme. Volgens de trotskistische ideologie waren sociaal-democratische of stalinistische arbeiders slechts lid van hun partij uit onwetendheid of uit het zwaarmoedige besef dat er geen levensvatbaar alternatief bestond. De analyse werd verder aangepast door de vaststellingen dat de leidingen van de sociaal-democratische en communistische partijen daadwerkelijk slecht waren en dat 'gewone' arbeiders ook gebonden konden zijn door een emotionele band met hun beweging (traditie). Hieruit volgde dat vrijwel alle arbeiders voor de trotskistische beweging te winnen waren wanneer hun band met hun traditionele leiding maar kon worden verbroken. Daartoe bestonden twee mogelijkheden: het oprichten van een eigen organisatie als wenkend alternatief of het overnemen van de bestaande organisaties. In beide gevallen ging het er in ieder geval om dat de trotskisten zich in de praktijk zouden moeten bewijzen. Door de zwaktes van de traditionele arbeidersorganisaties bloot te leggen en de eigen kracht te tonen, moesten de trotskisten de arbeiders aan zich binden.

De oprichting van de RCP was een poging om te komen tot eigen partijvorming. De daaropvolgende infiltratie van de sociaal-democratie was, tot op zekere hoogte, een poging tot het van binnenuit overnemen van bestaande arbeidersorganisaties. De theoretische instelling, het gebrek aan aansluiting bij de arbeiders, de geringe omvang als autonome factor; het heeft hen allemaal tegengewerkt. Ik geloof dat daarnaast met name de houding tegenover de Sovjet-Unie een rol heeft gespeeld. De beoordeling van de Sovjet-Unie was, zeker in het begin van de Koude Oorlog, de centrale kwestie in het politiek debat. En de standpunten van de trotskisten waren in deze kwestie gewoonweg weinig overtuigend.

84 Bot, *Generaals zonder troepen*, 107.

85 Onder Pablo's leiderschap veranderde deze kritische houding tegenover het stalinisme enigszins, Stutje, *Ernest Mandel*, 135-139.

Naast het ‘intellectualisme’ en de standpunten tegenover de Sovjet-Unie heeft waarschijnlijk ook de organisatiecultuur van de trotskisten haar groei belemmerd. De groep omarmde de leninistische organisatieprincipes en het democratisch-centralisme. Van de leden werd geëist dat zij zich volledig inzetten voor de beweging, vaak was men er al zijn vrije tijd aan kwijt. Daarnaast waren de omgangsvormen binnen de groep redelijk ‘hard’, zoals blijkt uit de memoires van Santen en de scriptie van Menting over Santens activiteiten binnen de trotskistische beweging. Toetreden tot de beweging was niet vrijblijvend, voor buitenstaanders was het een grote stap en de beweging was daardoor weinig toegankelijk.

Na de opheffing van de RCP werd het aantrekken van nieuwe leden nog problematischer. Omdat de groep niet openlijk kon optreden was het ook moeilijk om mensen aan te spreken of voor de organisatie te werven. Cornelissen heeft dit ook geschreven. Daarnaast bleek de groep ook erg terughoudend te zijn met het toelaten van nieuwe leden. Zo zou Cornelissen ondanks zijn werk voor Politeia en bekendheid met de trotskistische beweging lange tijd niet zijn gevraagd omdat men hem een ‘te “bohémienachtige” figuur’ vond.⁸⁶ Sinds de opheffing van de RCP zijn er nauwelijks nieuwe leden tot de groep togetreden.

Voor Sal Santen heeft door zijn boeken grote invloed gehad op de beeldvorming over het trotskisme tot de jaren zestig. Hij schetste daarin een somber beeld van de beweging waarin de groepsdruk evenals de werkdruk zeer groot was en er geen ruimte was voor vriendschap of hartelijkheid. Ik heb al eerder verwezen naar uitspraken van Igor Cornelissen waarin dat beeld deels bevestigd wordt. Toch moet men oppassen hierin niet te ver door te schieten. Santens herinneringen zijn sterk gekleurd door zijn persoonlijke psychische problemen en zijn gecompliceerde relatie met Pablo. Cornelissen zou later minder negatief terugkijken op zijn trotskistische periode. En ook andere oudgedienden schetsten een minder somber beeld.

De tragedie van het Nederlandse trotskisme is dat een groep mensen uitzonderlijk veel tijd en energie hebben gestopt in een beweging die gedoemd was marginaal te blijven. Dat had te maken met haar ‘intellectualisme’, haar beoordeling van de Sovjet-Unie en de manier waarop de groep zichzelf georganiseerd had.

Dat de trotskistische beweging nooit groot werd betekent echter geenszins dat haar leden niets bereikt hebben. De meeste van hen bleven hun hele leven politiek actief, binnen en buiten de beweging. En niet zonder verdienste. Rein van der Horst werd actief in de vakbeweging en zou een van de oprichters worden van het kritische vakbondsblad *Solidariteit*. Voor de nieuwe generatie trotskisten werd hij een raadsman. Hetzelfde gold voor Theo Wiering. Peter Drenth werd eveneens een gerespecteerd vakbonds lid, PvdA-kamerlid en zou later op zijn leven voorzit-

86 Cornelissen, *Van Zwolle tot Brest-Litowsk*, 225.

ter worden van de Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen. In 1990 werd hij ereburger van de stad Groningen.⁸⁷ Zijn broer Herman werd onder andere actief in de ledenraad van zorgverzekeraar Azivo. Sinds 1997 reikt deze organisatie de Herman Drenth-prijs uit voor instanties of personen 'die opvallend goed werk in de zorg hebben verricht'. Herman Drenth wordt door de organisatie herinnerd als 'een bewogen man die zich zijn hele leven heeft ingezet om zorg voor iedereen toegankelijk te maken en te houden.'⁸⁸ Theo van Tijn werd een vermaard historicus en succesvol hoogleraar. Santen werd een gerenommeerd schrijver. Igor Cornelissen werkte zijn hele leven bij *Vrij Nederland* en schreef daarnaast een groot aantal boeken die vaak goed ontvangen werden.

In 1938 stelde de GBL, de eerste trotskistische groep in Nederland, dat het haar doel was om een kader te vormen dat de leiding van de arbeidersbeweging over kon nemen en haar in revolutionaire richting kon stuwen. Van dat laatste is niets terechtgekomen. Het vormen van een kader lukte echter wel. De trotskisten wisten een groep te vormen van gedreven mensen die zich vaak levenslang hebben ingezet voor de sociale strijd. In die zin is ook de beweging niet geheel mislukt.

87 Ten Haaf, *In de schaduw van oktober*, 114-4, 119-121.

88 'Herman Drenth Prijs naar oprichter Thomashuizen' (27-10-2006) te lezen op www.azivo.nl.